

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАУКИ

*Конончук Н. М.
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

УСИНОВЛЕННЯ ЯК ФОРМА ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ – СИРІТ ТА ДІТЕЙ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню деяких аспектів одного з найважливіших інститутів сімейного права – усиновлення. Аналізується правове положення дитини та осіб – усиновлювачів після здійснення акту усиновлення.

Ключові слова: форма виховання, усиновлення, усиновлювач, дитина – сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, позбавлення батьківських прав, біологічні батьки.

З прийняттям Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. (далі – СК) чимало питань щодо правового регулювання відносин у сфері забезпечення та реалізації прав дітей, які залишилися без батьківського піклування, на проживання та виховання в сім'ї знайшли своє вирішення. Однак в процесі практичного застосування норм сімейного законодавства і нині виникає низка проблем, пов'язаних з неточністю законодавчих формулювань, складністю їх реалізації у суспільних відносинах. Критичній оцінці з боку науковців і практиків піддаються, зокрема, деякі норми глави 18 Сімейного кодексу України – “Усиновлення”.

Відомо, що стосовно дітей, які залишилися без батьківського піклування, органи опіки та піклування обирають оптимальні форми виховання і перевага надається сімейним формам виховання, насамперед, усиновленню. Адже саме усиновлення найповнішою мірою забезпечує сімейні умови зростання дитини. Тому основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа є сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів (ст. 3 Закону України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13 січня 2005 р.) [2] Але чи дозволяє правовий інститут усиновлення безперешкодно здійснювати право на усиновлення дитини та право дитини бути усиновленою, забезпечуючи при цьому виключно інтереси дитини – це питання не риторичне.

Проблеми усиновлення в усі часи привертали увагу вчених у галузі юриспруденції; нині до їх аналізу звертаються такі науковці, як В. І. Борисова, І. В. Жилинкова, І. М. Кузнєцова, А. М. Нечаєва, О. В. Оніщенко, З. В. Ромовська, Ю. С. Червоний та інші вітчизняні вчені. Правники доволі часто відзначають слабе теоретичне підґрунтя інституту усиновлення, що не сприяє удосконаленню правового механізму усиновлення і формуванню єдиної практики правозастосування та правотворення.

Інститут усиновлення був відомий ще в римському приватному праві; існував в

дореволюційні часи в Російській імперії, до складу якої входила й Україна; був закріплений і в “радянському” сімейному праві; і, що цілком логічно, знайшов своє відображення у сучасному вітчизняному законодавстві. Сьогодні інститут усиновлення відомий практично всім правовим системам.

Відповідно до ст. 207 СК України усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, здійснене на підставі рішення суду. Науковці дають різноманітні і більш розгорнуті визначення інституту усиновлення. Так, А. М. Нечаєва розглядає усиновлення як форму влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, як адміністративний акт і як факт, який має юридичне значення [6, с. 104]. І. М. Кузнєцова розуміє усиновлення, як встановлення між усиновлювачем (його родичами) та усиновленою дитиною (її нащадками) правовідносин (особистих та майнових), які є однаковими з правами існуючими між рідними (біологічними) батьками та дітьми [4, с. 83-96]. В. І. Борисова та І. В. Жилінкова визначають усиновлення, як правовий інститут, що здійснюється в інтересах дитини, єдиний або обидва батьки якої: померли, невідомі, позбавлені батьківських прав, визнані в судовому порядку недієздатними, безвісно відсутніми або оголошені померлими; дали згоду на усиновлення; понад шість місяців не проживали разом з дитиною та без поважних причин не брали участі у її вихованні [10, с. 58-63].

Виходячи з наведених визначень, усиновлення слід розуміти як певний юридичний факт, який передбачає появу правового зв'язку між усиновлювачем та усиновителем. А вже з моменту проведення акту усиновлення припиняється правовий зв'язок дитини з її батьками і виникає новий зв'язок між дитиною та усиновлювачем. Таким чином, усиновлення – це і правоутворюючий і правоприпиняючий факт.

Відзначимо, що за законом усиновлення залишається пріоритетною формою соціального захисту дітей, що залишилися без батьківського піклування, оскільки дозволяє найефективніше забезпечувати інтереси дітей, а також інтереси осіб, які з певних причин не в змозі мати власних дітей. Найважливіша риса, яка відрізняє усиновлення від інших форм забезпечення прав дітей, позбавлених батьківського піклування, полягає в установленні довічного правового зв'язку між усиновлювачем та усиновлюваним; в усиновленні немає ознаки тимчасовості сімейних відносин, яка притаманна всім іншим формам виховання дитини.

Як правовий інститут, що містить приписи імперативного характеру, усиновлення ґрунтується на відповідних правових засадах. Науковці підкреслюють, що інститут усиновлення відзначається, насамперед, такими принципами: право кожної дитини на виховання в сім'ї; пріоритетність національного усиновлення; застосування міжнародного усиновлення виключно як альтернативи і лише тоді, коли були використані всі можливості щодо передачі під опіку, піклування на усиновлення чи виховання в сім'ї громадян України; розв'язання всіх процедурних питань усиновлення дитини із додержанням чинного законодавства України; заборона посередницької комерційної діяльності щодо усиновлення дітей; здійснення контролю за умовами утримання та виховання дітей у сім'ях іноземців [11, с. 127]. Очевидно, що головні принципи усиновлення спрямовано на захист прав та інтересів дитини.

Усиновленими можуть бути діти-сироти, діти, які позбавлені батьківського піклування, а також відповідно до ч. 2 ст. 208 СК України – у виняткових випадках,

повнолітні особи, які не мають матері, батька або були позбавлені їхнього піклування.

Закон України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р. [3] а також Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13 жовтня 2010 р. визначають категорії: “дитина-сирота” та “дитина, позбавлена батьківського піклування”. Так, діти-сироти – це діти, батьки яких померли або загинули. Діти, позбавлені батьківського піклування – це діти, які залишилися без батьківського піклування у наступних випадках: позбавлення їх батьків батьківських прав; відібрання від батьків без позбавлення батьківських прав; визнання батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошення їх померлими; відбування покарання у місцях позбавлення волі та перебування їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов’язаними з ухиленнями від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження; тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов’язки; покинуті діти; діти, батьки яких невідомі; діти, від яких відмовилися батьки; безпритульні діти (такі, що були покинуті батьками, самі залишили сім’ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання).

Закон змушує суворо дотримуватися процедури усиновлення і передбачає здійснення цього процесу на підставі заяви особи, яка бажає усиновити дитину і тільки за рішенням суду. Рішення про усиновлення має настільки важливе значення для дитини, усиновлювачів і батьків, що воно повинно прийматися у судовому порядку. Однією з найважливіших цілей усиновлення – є охорона та забезпечення інтересів дітей і саме держава повинна здійснювати контроль за забезпеченням та виконанням цих інтересів. Як відмічає І. М. Кузнєцова, інтересом дитини в процесі усиновлення є забезпечення необхідних умов для її повноцінного психічного, фізичного та духовного розвитку [8, с. 216]. Суд повинен з’ясувати, чи в змозі усиновлювачі підготувати дитину до самостійного життя в соціумі, забезпечити гідний рівень життя, який є необхідним для нормального розвитку дитини. Суд, також з’ясовує чи склалися відповідні стосунки і чи існує контакт між дитиною та заявником - майбутнім усиновлювачем.

Закон передбачає низку умов усиновлення, кожна з яких є певним юридичним фактом; ці умови (факти) є взаємопов’язаними і взаємозалежними. Так, за наявності всіх умов, окрім однієї, скажімо, згоди самої дитини (якщо вона необхідна за законом), усиновлення не відбудеться. Наявність всіх умов набуває юридичного значення тільки внаслідок волевиявлення конкретної особи – кандидата в усиновлювачі, який ініціює усиновлення конкретної дитини. Тому умови усиновлення являють собою складний склад фактів, наявність яких є необхідною для дійсності усиновлення.

СК України не передбачає віку, з досягненням якого дитина може висловлювати згоду для усиновлення. Ст. 218 цього законодавчого акту наголошує тільки на тому, що це стосується дитини, яка досягла такого віку та рівня розвитку, з якого вона може висловити свою згоду. Але ж всі діти є різними і рівень розвитку кожної дитини індивідуальний. На думку окремих науковців та практиків, невизначеність відповідного законодавчого рішення може призводити до зловживань і здійснення усиновлення без згоди дитини з посиланням на той факт, що потрібного рівня

розвитку вона ще не досягла. Сімейний кодекс Російської Федерації передбачає можливість надавати згоди дитиною у зв'язку з усиновленням при досягненні нею 10 років. На противагу цьому, З. В. Ромовська вважає недоречним визначення конкретного віку з якого дитина може висловлювати свою думку стосовно усиновлення і вважає абсурдним пропозицію деяких авторів пов'язувати згоду на усиновлення з досягненням дитиною 14 років [7, с. 83-96] Гадається, що положення про отримання згоди від дитини має застосовуватися індивідуально до кожної дитини у залежності від її фізичного та розумового розвитку. Згода дитини не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

Сімейне законодавство не встановлює конкретної форми для надання згоди дитини на усиновлення. Вважається, що згода дитини може даватися як в усній, так і в письмовій формі, що видається недостатньо надійним засобом забезпечення інтересів дитини. На нашу думку, згода дитини повинна фіксуватися органом опіки та піклування у відповідному письмовому акті. Крім того дитина повинна надавати згоду на усиновлення у присутності свідків, дані про яких зазначаються в акті і які також його підписують. Необхідне також усне підтвердження думки дитини щодо її усиновлення в процесі розгляду питання про усиновлення судом, що буде зафіксовано в протоколі судового засідання.

Якщо дитина, яку бажають усиновити, має біологічних батьків, то їх згода на її усиновлення є обов'язковою. Така згода повинна бути повністю свідомою, оскільки, у разі усиновлення їхньої дитини іншою особою у них припиняється правовий зв'язок з дитиною. Якщо ж буде доведено, що біологічні батьки або один з них давали згоду під фізичним або психічним тиском, то акт усиновлення відбутися не може. Усиновлення не може відбутися якщо батьки під час надання згоди страждали тяжким психічним розладом, перебували у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, внаслідок чого не усвідомлювали значення своїх дій і не могли керувати ними. Згода батьків на усиновлення їхньої дитини повинна бути виражена у письмовій нотаріальній формі. При цьому законодавець не допускає посвідчення даної згоди ніякими іншими особами, які мають право вчиняти нотаріальні дії, окрім нотаріуса [5, с. 78-81].

Якщо біологічними батьками дитини є неповнолітні особи, крім їх згоди на усиновлення повинна бути згода їх батьків. Законодавець передбачає досягнення дитиною певного віку з якого біологічні батьки можуть надати згоду на усиновлення - досягнення дитиною двох місяців. Це правило обумовлено медичними показниками. Оскільки доведено, що жінка на протязі двох місяців з моменту пологів знаходиться в особливому емоційному стані і не завжди її рішення буде зваженим і свідомим.

Лише в деяких випадках згода батьків на усиновлення їх дитини не потрібна: 1) якщо вони невідомі; 2) визнані безвісно відсутніми; 3) визнані недієздатними; 4) позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється. Без згоди батьків усиновлення дитини може бути проведено, якщо судом встановлено, що вони не проживають разом з дитиною понад шість місяців без поважних причин, не виявляють щодо неї батьківської турботи та піклування, не виховують та не утримають її.

Якщо дитина батьки якої були позбавлені батьківських прав проживала разом з опікуном чи піклувальником, то згода на усиновлення повинна надаватися ними у

письмовій формі. Якщо ж згода опікуна чи піклувальника не буде надана, то її може надати орган опіки та піклування.

У тих випадках, коли дитина усиновлюється одним з подружжя, то інший з подружжя обов'язково повинен надати письмову згоду. Надання згоди є обов'язковим, оскільки той з подружжя, що не є усиновителем буде також брати участь у житті та вихованні дитини.

Для попередження помилок при виборі усиновлювачів деякі науковці пропонують проводити стажування для тих осіб, які бажають усиновити дитину [1, с. 12]. Гадається, що ця дія не буде достатньо ефективною, оскільки майбутні усиновлювачі місяць і два місяці можуть набувати корисний досвід (стажуватися), і так нічому й не навчаться. Навчитися любити дитину не можливо, так як і дитину не можливо навчити або змусити любити батьків.

Факт усиновлення породжує певні правові наслідки. А саме: 1) з моменту здійснення усиновлення, а ним вважається день набрання чинності рішенням суду, припиняються особисті та майнові права і обов'язки між біологічними батьками та особою, яка усиновлена, а також, між нею та іншими родичами за походженням, крім випадків передбачених законодавством; 2) з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між усиновлювачем і усиновлюваною особою; 3) усиновлювачі набувають статусу матері, батька, а усиновлені статус сина, дочки. Усиновлювачу надаються ті ж права та покладаються обов'язки щодо дитини яку він усиновив, які є у біологічних батьків. У передбачених законом випадках, дитина може зберігати права, які вона мала до усиновлення. Це стосується права на пенсію, допомогу та інших соціальних виплат [9, с. 215].

Важливо, що усиновлення – це юридичний акт, внаслідок вчинення якого відносини між дитиною та її усиновлювачем встановлюються не на певний строк, а довічно. Це одна з ознак, що відрізняє інститут усиновлення від усіх інших форм влаштування дітей позбавлених батьківського піклування. Адже правовідносини, які виникають при усиновленні мають безстроковий характер, на відміну від строкових правовідносин, які існують в інших формах влаштування таких дітей.

Зазначимо, що у березні 2011 року на розгляд Верховної Ради України було внесено законопроект про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо особливостей усиновлення окремих категорій дітей, що, як вважається, сприятиме удосконаленню механізму усиновлення. Так, пропонується заборонити усиновлення українських дітей особами без громадянства; йдеться також про вдосконалення процедури обліку дітей, які можуть бути усиновлені – визначається, що діти від 14 років і старші, які підлягають усиновленню, можуть бути взяті на облік лише за їхньою згодою. Таким чином, думка неповнолітньої дитини буде враховуватися ще на первісному етапі розгляду питання про постановку її на облік з усиновлення. Також, законопроект передбачає вдосконалення процедури усиновлення дітей, батьки яких відмовилися забрати їх з пологового будинку – пропонується передавати дитину на усиновлення без згоди батьків, якщо вони упродовж двох місяців після народження дитини не забрали її на виховання до себе у сім'ю та не визнали свого батьківства.

Процедура усиновлення має низку інших вразливих місць, які стосуються саме захисту прав та законних інтересів дітей, які передаються на усиновлення. Так,

практично немає чіткого механізму контролю за проходженням по банку даних інформації щодо дітей, які підлягають усиновленню. Відсутні засоби контролю за дотриманням у державі принципу пріоритету внутрішнього усиновлення перед міжнародним усиновленням.

Певною прогалиною, на нашу думку, також є відсутність будь-яких особливостей щодо усиновлення дітей їхніми мачухами, вітчимами. Враховуючи той факт, що в таких сім'ях виховання дітей вже фактично здійснюється кандидатом в усиновлювачі при чому з участю одного з батьків дитини, видається доцільним за умови тривалості таких сімейних відносин (наприклад, у випадку виховання дитини мачухами, вітчимами протягом 5 років) застосовувати спрощену процедуру усиновлення.

Таким чином можна дійти висновків, що той стійкий правовий зв'язок, який виникає на основі усиновлення, та характер відносин між усиновлювачем та усиновленою дитиною свідчать про можливість виникнення між цими особами суто сімейних правовідносин. Довічність як ознака відносин усиновлення, а також обсяг прав та обов'язків усиновлювача, що є рівноцінним батьківським правам та обов'язками, зумовлює специфіку усиновлення та його пріоритетність порівняно з іншими формами забезпечення прав дітей, позбавлених батьківського піклування.

Доцільним видається закріплення в законі (СК) положення про те, що згода дитини на її усиновлення має фіксуватися органом опіки та піклування у відповідному письмовому акті, який складається у присутності свідків, дані про яких зазначаються в акті і які також його підписують; згода дитини на усиновлення має бути підтверджена також в процесі розгляду питання про усиновлення судом, що буде зафіксовано в протоколі судового засідання. А також встановити спрощення процедури усиновлення для випадків, коли усиновлювачем виступає вітчимами (мачуха), що виховує дитину разом з її матір'ю (батьком) протягом не менше 5 років.

Розвиток та вдосконалення інституту усиновлення у сімейному праві посідає одне з перших місць у справі захисту прав дітей, які залишилися без батьківського піклування, що спричиняє актуальність проблем удосконалення системи усиновлення та розвитку теоретичних пошуків у цій сфері. Так, предметом дослідження можуть бути вимоги до особи усиновлювача, проблеми "неповного" усиновлення, юридичних наслідків усиновлення та його скасування тощо.

Використані джерела:

1. *Воронина З. И.* Правовые формы воспитания детей оставшихся без попечения родителей: автореф. дис. канд. наук. – Санкт-Петербург, 1993. – 26 с.
2. Про забезпечення організаційно – правових умов соціального захисту дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 жовтня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 6. – Ст. 147.
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142
4. *Кузнецова И. М.* Охрана интересов детей при усыновлении // Законодательство о браке и семье и практика его применения. – Свердловск, 1989. – С. 83-96.
5. *Москалюк В.* Щодо поняття "відмова від дитини" та суміжних понять у Сімейному кодексі України // Право України, 2008. – № 5. – 180 с.
6. *Нечаева А. М.* Охрана детей – сирот в России: история и современность. – М., 1996. – 193 с.
7. *Ромовська З. В.* Українське сімейне право. – К. : "Правова єдність", 2009. – 497 с.

8. Семейный кодекс Российской Федерации. – Научно-практический комментарий / под ред. И. М. Кузнецовой. – М. : БЕХ, 1996. – 512 с.
9. Сімейний кодекс України. – Науково-практичний коментар / під ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2003. – 464 с.
10. Сімейне право України : підручник / під ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 263 с.
11. Сімейне право : навчальний посібник / під ред. О. В. Оніщенко. – К. : “НАУ-друк”, 2009. – 267 с.

Конончук Н. Н. Усыновление как форма устройства детей – сирот и детей лишённых родительского попечительства по Семейному законодательству Украины

Статья посвящена исследованию одного из важнейших институтов семейного права – усыновления. Анализируется правовое положение ребенка и лиц – усыновителей после совершения акта усыновления.

Ключевые слова: форма воспитания, усыновление, усыновитель, ребёнок – сирота, ребёнок лишённый родительского попечительства, лишение родительских прав, биологические родители.

Kononchuk N. M. An adoption as a form of orphans' arranging and the children without parents' adoption according to the Family Legislation in Ukraine

The aim of the article is the searching of one from the most important institutions of the Family Legislation – Adoption. This article analyses the Law Rules of a child and adoptive parents after the realization of an Act of Adoption.

Keywords: Form of bringing up, adoption, adoptive parent, an orphan, a child without parent's adoption, a deprivation of the parents' rights, biological parents.

Купіна Л. Ф.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ПІДСТАВИ ТА УМОВИ АТЕСТАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Наукова стаття присвячена правовій оцінці підстав та умов атестації педагогічних працівників, які визначенні в новій редакції Положення про атестацію педагогічних працівників.

Ключові слова: умови атестації, атестація, педагогічні працівники, проект Трудового кодексу, реформування інституту атестації, підстави атестації.

На сьогодні політика нашої держави спрямована на реформування майже всіх сфер економіки країни, в тому числі і освіти. Так, відповідно до Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” від 2 червня 2010 року одним із напрямом стратегічних перетворень є вирішення проблеми невідповідності якості освіти сучасним вимогам та підвищення рівня надання освітніх послуг. На виконання даної Програми та з метою вирішення висвітлених в ній проблем вживаються певні заходи щодо реформування системи освіти, в тому числі і вдосконалення її правового регулювання.

Одним із напрямів реформування системи освіти є створення умов для підвищення професійного рівня педагогів та ефективності їх діяльності. Слід зазначити, що реформування даної галузі неможливо провести без вдосконалення